

जनता विज्ञानाचे स्वागत केव्हा करील ?

: लेखक :
जयंत विष्णु
नारळीकर

वैज्ञानिक प्रवृत्तीविषयी हल्ली जिकडे तिकडे खूपच बोलले जाते. विज्ञानाच्या विकासाविषयी प्रत्येकजण खूपच अपेक्षा करतो. शासनाने हल्ली त्याबाबत जे कायदे केले आहेत ते दोन गोष्टींचे निदर्शक आहेत. (१) वैज्ञानिक प्रवृत्तीला शासनाने खूपच महत्त्व दिले आहे. (२) जनतेमध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोनाचा जो खेदजनक अभाव आहे त्याची शासनाला संपूर्ण जाणीव आहे. वैज्ञानिक दृष्टीकोनाची काय काय आवश्यकता आहे आणि लोकांमध्ये या दृष्टीकोनाचा जो अभाव आहे तो निर्माण करण्यासाठी काय उपाय करता येतील या दोन मुद्द्यांचा या लेखात विचार करावयाचा आहे.

वैज्ञानिक प्रवृत्ती म्हणजे जीवनातील समस्यांकडे पाहण्याचा एक दृष्टीकोन होय. समस्या सोडविण्याच्या दृष्टीने विश्लेषणात्मक व विधायक विचारसरणी जीवनात आणणे आवश्यक आहे. वैज्ञानिक दृष्टीकोनातील वैज्ञानिक हे विशेषण असून हा दृष्टीकोन म्हणजे विज्ञानाचा गाभाच आहे. किती तरी राष्ट्रांच्या प्रगतीला हा दृष्टीकोन कारणीभूत झाला आहे. अद्यापी निसर्गाची किती तरी रहस्ये उकललेली नाहीत. शास्त्रज्ञ त्याबाबतीत प्रयोग करतो. निरीक्षण करतो आणि कांही उपपत्ती लावतो तो गृहीत असे कांहीच धरित नाही. निसर्ग-

नियमांचा विचार करतांना शास्त्रज्ञाजवळ व्यवहारिक दृष्टीकोनही असावयास पाहिजे. त्याने केलेल्या अंदाजापेक्षा प्रयोग व निरीक्षण यातून मिळालेले निष्कर्ष जर वेगळे किंवा विरुद्ध असतील तर जुन्या उपपत्त्या सुधारीत करण्याची किंवा वेळ पडल्यास त्या उपपत्त्या टाकून देण्याची शास्त्रज्ञाची तयारी पाहिजे.

शास्त्रज्ञांना उपयोगी पडणारा हा टीकात्मक दृष्टीकोन सामान्य माणसालाही आपल्या रोजच्या जीवनातील प्रश्न सोडविण्याकरिता उपयोगी पडू शकेल. आपले जीवन जगत असतांना सामान्य जीवन जगत असतांना माणसाला लहान-मोठे निर्णय सतत घ्यावे लागतात. हे निर्णय घेत असतांना मी हे का करित आहे असा प्रश्न क्षणभर थांबून सामान्य मनुष्य स्वतःला विचारू शकणार नाही काय ? पारंपारिक आचाराकांड म्हणून वेवळते करायचे की त्यांना माझ्यासाठी व माझ्या देशबांधवांसाठी कांही सैद्धांतिक अर्थ आहे ? पुष्कळदा तो अर्थशून्य व्रतवैकल्यांत आपला वेळ व उत्साह वाया घालवतो.

आपल्या लहरीकरता वा अनुत्साहक कामाकरता आपली मालमत्ता वाया घालविणाऱ्यांना आपण कधी क्षमा करणार नाही हे खरे. पण एकाद्या श्रीमंत माणसाने आपली मालमत्ता अशा प्रकारे वाया घालविली तर आपण समजू शकतो. पण गरीब

माणसाला ही चैन परवडण्याजोगी नाही. त्याने आपल्या जवळच्या मालमत्तेचा सर्व प्रकारे उपयोग करून घेतला पाहिजे. नैसर्गिक साधनांचा विचार केला तर आपला देश श्रीमंत आहे पण या देशात राहाणारे पुष्कळसे लोक गरीब आहेत. आपले राहाणीचे मान सुधारण्याकरिता या नैसर्गिक संपत्तीचा कसा उपयोग करून घ्यावयाचा हा आपल्या पुढचा महत्त्वाचा प्रश्न आहे. विज्ञान व वैज्ञानिक दृष्टिकोन यांच्या साहाय्यानेच फक्त या प्रश्नाचे उत्तर मिळू शकेल. फक्त हा शब्द मी जाणून बुजून वापरला आहे. कारण मला तरी मालाचे उत्पादन करण्याचे सामर्थ्य असलेला दुसरा उपाय सापडत नाही.

ज्याच्यात कांही व्यवहारिक अर्थ नाही अशा कर्मकांडासाठी किती तरी शक्ती वाया जाते. ही शक्ती एखादी योजना व्यवहारांत आणण्यासाठी वापरता येणे शक्य आहे. मानवी संस्कृतीच्या विकासाकडे दृष्टिक्षेप टाकला तर असे दिसेल की जेथे जेथे वैज्ञानिक पद्धतीचा जेव्हा जेव्हा वापर केला गेला तेथे तेथे त्या त्या काळी राहाणीचे मान निःसंशय उंचावले गेले. विज्ञानाच्या शोधानेच आपल्या जीवनात खऱ्या अर्थाने चमत्काराचे दर्शन घडविले आहे. तथाकथित भक्तांच्या तथाकथित चमत्काराप्रमाणे या चमत्काराचा लाभ एकट्यालाच न मिळता सर्व समाजाला मिळतो. इतकेच नव्हे तर काही वेळा सर्व मानव जातीला होतो.

ज्यांच्याजवळ दैवी शक्ती आहे त्यांच्या आशिर्वादाने वा आपण स्वतः ती दैवी शक्ती संपादन करून हा प्रश्न सोडविण्याचा जवळचा मार्ग आहे. असा युक्तिवाद करण्याचा मोह कोणाला होण्याची शक्यता आहे. भारतीय पुराणाकडे दृष्टिक्षेप टाकला तर हा युक्तिवाद केव्हाच कोलमडून पडेल. तपश्चर्या केल्यानंतर ज्यांच्यावर परमेश्वर प्रसन्न झाले आहेत अशा सद्प्रवृत्त भक्त लोकांच्या कथांनी ही पुराणे व्यापलेली नाहीत काय? एका रात्रीत कायापालट होईल असे हे काम नाही. एखाद्या चमत्कार करणाऱ्यावर वा भक्तावर विसंबून राहून कष्ट न करता हे प्रश्न सुटतील अशी आपणच आपली फसवणूक करणार आहोत काय?

वाफेच्या दावाच्या शक्तीच्या शोधाचे रूपांतर आगगाडी निर्माण होण्यात झाले आणि वहातुकीच्या व्यवहारात क्रांतीच झाली. याचा परिणाम म्हणजे तंत्रज्ञानात झालेली क्रांती होय. त्यामुळेच एकोणीसावे शतक व विसावे शतक यात खूप अंतर पडते. गेल्या दशकाच्या तुलनेने लहानशा कालावधीत कृषि-क्षेत्रात जे वैज्ञानिक शोध लागले त्याचा परिणाम म्हणजे आपल्या देशांत झालेली हरितक्रांती होय. अगदी एकाकडे खेडेगांवाना सुद्धा वजि, जलसिंचन, शेतीची हत्यारे अवजारे इत्यादि कितीतरी वाबतीत वैज्ञानिक चमत्कारांचा लाभ मिळत आहे.

अशिक्षितांमध्येच हे आढळते असे नव्हे तर सुशिक्षित समाजामध्येही ही गोष्ट आढळेल. मुहूर्त पाहून काम केले तर ते काम यशस्वी होते हा समज याचे एक उदाहरण म्हणून सांगता येईल.

जर सामान्य माणसाने वैज्ञानिक कल्पनांचा स्वीकार केला आणि जर त्याने आपल्या व्यवहारिक दृष्टिकोनाचा आपणहून विकास केला तर आणखी कितीतरी गोष्टी संपादन करता येतील भारतातील दूरच्या खेड्यांत राहाणारा खेडूत जर

पारंपारिक साचेंबंद विचारसरणीचा त्याग करण्यास तयार असेल आणि लायक तज्ज्ञांचा सल्ला घेऊन त्यांच्या कारणास तयार असेल तर त्याला सुद्धा विज्ञानाचा लाभ मोठ्या प्रमाणात मिळू शकेल.

मोठ्या माणसावर काय किंवा लहान मुलावर काय धोपट मार्गाचा विशेष परिणाम होत नाही. खादी गोष्ट सक्तीची बेली का माणसाला आवडत नाही. असा मानवी स्वभाव आहे. नाइलाजाने कडू गोळी घेण्यासारखे ते होईल. विज्ञान हा एक जीवनाचा अविभाज्य भाग करण्याचा हा मार्ग नाही. शर्करावगुंठित गोळी घेण्यासारखा तो मार्ग नाही. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर विज्ञान आणि विज्ञान शिकविण्याच्या पद्धती इतक्या आकर्षक पाहिजेत की खऱ्या अर्थाने लोकप्रिय झाले पाहिजेत.

विज्ञान लोकप्रिय करण्याच्या अनेक पद्धती आहेत. तंत्रज्ञानाचा जवळजवळ अभाव असलेली कथा-दंतकथांनी भरलेली व्याख्याने फिल्मच्या साहाय्याने देऊन समाजात विज्ञान लोकप्रिय करता येईल. वैज्ञानिक विचारसरणीच्या तत्वांचा फैलाव करण्यात वैज्ञानिक करमणुकीची व छंदांची केंद्रे यांचा वाटा मोठा असतो. प्रह व तारे यांच्याविषयी लोकांच्या मनांत उधाळ उभा चुकांच्या समजुती आहेत. या दूर करण्यासाठी खगोल-विज्ञान व अवकाश विज्ञान यात जी प्रगती झाली आहे ती सांगणे

आवश्यक आहे. या बाबतीत मुंबईतील नेहरू आकाशदर्शन केन्द्रासारख्या केन्द्राला खूपच करता येईल. गोष्टीच्या विशेषतः वैज्ञानिक कथांच्या मदतीने धर्मभोळेपणा नष्ट करता येईल. पारंपारिक धर्मभोळेपणाचे मूळ समाजात जे खोलवर रुजले आहे त्याचे कारण आपण शोधू लागलो. तर ते पुराणात व लोककथेत मिळू शकेल. कथांच्या माध्यमातून जे मिळते ते स्वीकारावयाचे हा मानवी स्वभाव आहे.

या संदर्भात अभिजात संस्कृत वाङ्मयातील पंचतंत्राचा जन्म कसा झाला हे पाहणे उपयुक्त होईल. आपल्या मुलांना नीतीचे व शिक्षणाचे पाठ देऊन त्यांना उत्तम नागरिक बनवू शकेल अशा शिक्षकाचा शोध एक राजा करीत होता. जुन्या पारंपारिक पद्धती त्या मुलांना प्रहण करता न आल्यामुळे त्या पद्धती टाकावू ठरल्या. शेवटी राजा विष्णुशर्मा नांवाच्या एका सुप्रसिद्ध विद्वानाकडे आला. विष्णुशर्म्याने हे आव्हान स्वीकारले आणि तो यशस्वी झाला नैतिक गोष्टींच्या माध्यमातून शिक्षण देणे हाच त्याची पद्धती होती. या कथाचा संप्रह म्हणजेच पंचतंत्र होय.

विष्णुशर्म्याची ही गोष्ट आजही आपल्याला स्फूर्ती देवी.